न्यासं कृत्वा आधिं करोति आधिं कृत्वा वा विक्रयं करोति। विक्रयपदं स्वत्वध्वंसकत्वात् दानं लक्षयति परा क्रिया सिद्धेत्यर्थः। एवञ्च विक्रेतृदातोर्मरणादिना आधमुद्धारे विक्रयदाने तत्कर्तृतुल्यस्वत्वजननात् तत्र ततृक्रेतृप्रतिग्रहीतृभ्यामाधुद्धारः कार्यः। इति। तत्र च।

"न च स्थावरस्य समस्तस्य गोत्रसाधारणस्य च। नैकः कुर्यात् क्रयं दानं परस्परमतं विना॥ विभक्ता अविभक्ता वा सपिण्डाः स्थावरे समाः। एको ह्यनीशः सर्वत्र दानाधमनविक्रये॥"

इति व्यासवचनाभ्यामेकस्य दानबन्धकविक्रयाधिकारः इति वार्थं यथेष्टविनियोगार्हत्वरूपस्य स्वत्वस्य द्रव्यान्तर इवात्राप्यविशेषात् वचनञ्च स्वामित्वेन दुर्वृत्तपुरुषगोचरविक्रयादिना कुटुम्बविरोधादधर्मज्ञापनार्थनिषेधरूपं न तु विक्रयाद्यनिष्पत्त्यर्थमिति दायभागः॥ *॥ एवञ्च।

"स्थावरे विक्रयो नास्ति कुर्यादाधिमनुज्ञया।" इति स्थावरस्य केवलविक्रयप्रतिषेधात् एवं भूमिं यः प्रतिगृह्णातीत्यादिवचने दानप्रशंसादर्शनाच्च विक्रयेऽपि कर्त्तव्ये सहिरण्यमुदकं दत्त्वा दानरूपेण स्थावरविक्रय इति विज्ञानेश्वरः॥ वस्तुतस्तु स्थावरविक्रयनिषेधो अविभक्तस्थावरविषयः। तत्रापि यदि विक्रयं विना व्यवस्थितिर्न भवति तदा विक्रयः कर्त्तव्यः। पूर्व्वपुरुषार्ज्जितनष्टोद्धारे विशेषयति मिताक्षरायाम्।

"स्थावरं द्विपदञ्चैव यद्यपि स्वयमर्ज्जितम्। असम्भूय सुतान् सर्व्वान् न दानं न च विक्रयः॥" इत्यादि॥

अस्यापवादमाह।

"एकोऽपि स्थावरे कुर्याद्दानाधमनविक्रयम्। आपत्काले कुटुम्बार्थे धर्म्मार्थे च विशेषतः॥" इति दायतत्त्वम्॥

द्रव्यविशेषविक्रयनिषेधो यथा। स्मृतिः।

"विक्रीणन् मद्यमांसानि ह्यभक्ष्यस्य च भक्षणम्। कुर्व्वन्नगम्यागमनं शूद्रः पतति तत्क्षणात्॥ कपिलाक्षीरपानेन ब्राह्मणीगमनेन च। वेदाक्षरविचारेण शूद्रश्चाण्डालतां व्रजेत्॥"

कालिकापुराणम्।

"विक्रयं सर्व्ववस्तूनां कुर्व्वन् शूद्रो न दोषभाक्। मधु चर्म्म सुरां लाक्षां त्यक्त्वा मांसञ्च पञ्चमम्॥" मनुः।

"सद्यः पतति लौहेन लाक्षया लवणेन च। त्र्यहेण शूद्रीभवति ब्राह्मणः क्षीरविक्रयात्॥ अग्रन्थौ भेषजस्यार्थे यज्ञहेतोस्तथैव च। यद्यवश्यन्तु विक्रेयास्तिला धान्येन तत्समाः॥" इत्याह्निकतत्त्वम्॥

"गवां विक्रयकारी च गवि लोमानि यानि च। तावद्वर्षसहस्राणि गवां गोष्ठे क्रिमिर्भवेत्॥" इति यमवचनम्॥

"गोवधोऽयाज्यसंयाज्यपारदार्य्यात्मविक्रयाः। तड़ागारामदाराणामपत्यस्य च विक्रयः। भृताध्ययनादानमपण्यानाञ्च विक्रयः॥" इत्यादि मानवे ११ अध्याये उपपातकमध्ये गणितम्॥

विक्रयणं, क्ली, (वि+क्री+ल्युट्।) विक्रयः। यथा,

"यमाहिषक्रामिहुताग्रपूर्व्वा नेष्टाः क्रये विक्रयणे प्रशस्ताः। पौष्णामिचित्राशतविन्दुवाताः क्रये हिता विक्रयणे निषिद्धाः॥" इति ज्योतिःसारसंग्रहः॥

विक्रयिकः, पुं, (विक्रयेण जीवतीति। विक्रय+"वस्त्रक्रयविक्रयात् ठन्।" ४।४।१३। इति ठन्। यद्वा, विक्रीणातीति। वि+क्री+"क्रिय इकन्।" उणा० २।४४। इति इकन्।) विक्रेता। इत्यमरः॥ (यथा, महाभारते। १२।३६।३०।

"दीक्षितस्य कदर्य्यस्य क्रतुविक्रयिकस्य च। तक्षणस्यौषकर्त्तुञ्च पुंश्चल्या रजकस्य च। चिकित्सकस्य यच्चान्नमभोज्यं रक्षिणस्तथा॥")

विक्रयी, [न्] त्रि, (विक्रीणातीति। वि+क्री+णिनिः।) विक्रयकर्त्ता। इति शब्दरत्नावली॥ (यथा, याज्ञवल्क्ये। २।१७३।

"क्रेता मूल्यमवाप्नोति तस्मात् यस्तस्य विक्रयी॥")

विक्रान्तं, क्ली, (वि+क्रम+क्तः।) वैक्रान्तमणिः। इति राजनिर्घण्टः॥ (त्रिविक्रमावतारस्य विष्णोर्द्वितीयपादश्चेषेण अन्तरिक्षं विक्रान्तमिति ख्यातम्। तथा च वाजसनेयसंहितायाम्। १०।१९।

"विष्णोर्विक्रमणमसि। विष्णोर्विक्रान्तमसि। विष्णोः क्रान्तमसि।"

"हे द्वितीयप्रक्रम त्वं विष्णोर्विक्रान्तं द्वितीयपादप्रक्षेपेण जितमन्तरिक्षमसि।" "इमे वै लोका विष्णोर्विक्रमणं विष्णोर्विक्रान्तं विष्णोः क्रान्तमिति श्रुतेः।" इति तद्भाष्ये महीधरः॥)

विक्रान्तः, पुं, (वि+क्रम+क्तः।) शूरः। इत्यमरः॥ (वाच्यलिङ्गेऽपि दृश्यते। यथा, सुद्राराक्षसे। १।

"विक्रान्तैर्नयशालिभिः सुसचिवैः श्रीर्व्वक्रनासादिभिः॥")

सिंहः। इति राजनिर्घण्टः॥ (मदालसागर्भजात-ऋतध्वजपुत्रः। यथा, मार्कण्डेये। २५।८।

"मदालसायाः सञ्जज्ञे पुत्रः प्रथमजस्ततः। तस्य चक्रे पिता नाम विक्रान्त इति धीमतः॥" हिरण्याक्षपुत्रविशेषः। यथा, हरिवंशे। ३। ७८—७९।

"हिरण्याक्षसुताः पञ्च विद्वांसः सुमहाबलाः। झर्झरः शकुनिश्चैव भूतसन्तापनस्तथा। महानाभश्च विक्रान्तः कालनाभस्तथैव च॥")

विक्रान्तिः, स्त्री, (वि+क्रम+क्तिन्।) अश्वगतिः। तत्पर्य्यायः। पुलायितम् २। इति त्रिकाण्डशेषः॥ विक्रमश्च॥ (यथा, राजतरङ्गिण्याम्। ४।१२९।

"पार्थिवः पृथुविक्रान्तिर्युधि क्रोधं समोचयः॥" पादन्यासः। यथा, शतपथब्राह्मणे।१।१।२।१६।

"विष्णुस्त्रीणि पदानि विचक्रमे तद्यद्वै विष्णुः स देवेभ्य इमां विक्रान्तिं विचक्रमे येषामिमं विक्रान्तिरिदमेव प्रथमेन पदेन पस्पाराथेदमन्तरिक्षं द्वितीयेन दिवमुत्तमेनैतां वेवेद एतस्मै विष्णुर्यज्ञो विक्रान्तिं विक्रमते॥")

विक्रायकः, पुं, (विक्रीणातीति। वि+क्री+ण्वुल्।) विक्रेता। इति हेमचन्द्रः। ३।५३२॥ (यथा, महाभारते। ५।३८।४।

"चिकित्सकः शल्यकर्त्तावकीर्णी-स्तेनः क्रूरो मद्यपो भ्रूणहा च। सेनाजीवी श्रुतिविक्रायकश्च भृशं प्रियोऽप्यतिथिर्नोदकार्हः॥")

विक्रिया, स्त्री, (विकरणमिति। वि+कृ+"ऋहलोर्ण्यत्।" ३।३।१००। इति ण्यत्। टाप्।) विकारः। इत्यमरः॥ (यथा, रघुः।१३।७१।

"भ्रमभ्रष्टद्विजनितानविक्रियाञ्च द्रुचान् प्ररोहजटिलानिव मन्त्रिवृद्धान्॥" प्रकृतेरन्यथाभावः। यथा, मार्कण्डेये। ३५।२।

"अस्नेहाचापि गोधूमयवगोरसविक्रियाः॥" विरुद्धा क्रिया। विरुद्धकार्य्यम्। यथा, रघुः। १५।४८।

"इत्याप्तवचनाद्रामो विनेष्यन् वर्त्मविक्रियाम्। दिशः पपात पत्रेण वेगनिष्कम्पकेतुना॥")

विक्रीतः, त्रि, (वि+क्री+क्तः।) कृतविक्रयः। यथा, बृहस्पतिः।

"नाविकश्चैव कुरुते तद्धनं ज्ञातिभिः सकम्। अदत्तत्यक्तविक्रीतं कृत्वा स्वं लभते धनी॥" इति प्रायश्चित्ततत्त्वम्॥

विक्रुष्टं, त्रि, (वि+क्रुष+क्तः।) निष्ठुरम्। इति हेमचन्द्रः॥

विक्रेता, [तृ] त्रि, (विक्रीणातीति। वि+क्री+तृच्।) विक्रयकर्त्ता। तत्पर्य्यायः। विक्रायकः २। इत्यमरः॥ विक्रयी ३। इति शब्दरत्नावली॥ विक्रायकः ४। इति हेमचन्द्रः॥ (यथा, याज्ञवल्क्यः। २।१७३।

"विक्रेतुर्द्धर्मतः शुद्धिः स्वामी द्रव्यं वृथा दमम्। क्रेता मूल्यमवाप्नोति तस्माद्यस्तस्य विक्रयी॥")

विक्रेयं, त्रि, (विक्रीयते इति। वि+क्री+"अचो यत्।"३।१।९७। इति यत्।) विक्रययोग्यद्रव्यम्। तत्पर्य्यायः। पणितव्यम् २ पण्यम् ३। इत्यमरः॥ विक्रययोग्यायोग्यानि यथा,—

"इदन्तु वृत्तिवैकल्यात्त्याजतो धर्म्मनैपुणम्। विट्पण्यसुहृतोद्धारं विक्रेयं वित्तवर्द्धनम्॥ सर्व्वानुसानपोहेत कृताम्रञ्च तिलैः सह। अश्मनो लवणञ्चैव पशवो ये च मानुषाः॥ सर्व्वञ्च तान्तवं रक्तं शाणक्षौमाविकानि च। अपि चेत् स्युररक्तानि फलमूले तथौषधीः॥ अपः शूद्रं विषं मांसं सोमं गन्धांश्च सर्व्वशः।